

ZAPISEK O VALJAVCU

V 13. zvezku SBL je prišel po abecedi na vrsto tudi Matija Valjavec. Njegovo leposlovno in narodopisno delo je opisal dr. Vilko Novak, Valjavca kot jezikoslovca pa je – zelo obširno, mimo koncepta publikacije – obdelal dr. Jože Toporišič. Ker sem za zbirko *Izbrana mladinska beseda* pripravil pri Mladinski knjigi izbor iz Valjavčeve mladinske ustvarjalnosti, se mi je nabralo nekaj gradiva, ki po svoje prvo in drugo delo dopolnjuje ali zapisano sodbo menja. Saj velja: na slehernega pisatelja, če je kaj vreden, so mogoči različni, tudi novi pogledi, da smo mu pravični v svojih sodbah.

Valjavec spada od gimnazijskih let svojega ubadanja z literaturo med najbolj plodne in vnete prevajalce.¹ Navedimo samo imena svetovnih slovstvenih ustvarjalcev, ki jih je prevajal v ožjem ali širšem obsegu: Homer, Vergil, Ovid, Goethe, Bürger, Castelli, Sofoklej, Mickiewicz. Samostojno, knjižno sta izšli Sofoklejeva drama *Ajant* in Goethejeva *Ili-genija na Tavridi*. O prevajanju oziroma prirejanju Seneke in Shakespeara bom zapisal nekaj več posebej.

Literarno nepomembna je proza² *Divji Hunci pred mestom Meziborom*, s podnaslovom »*podučna in kratkočasna povest, iz 10. stoletja, za slovensko mladost*«. Janežič v svojem *Kratkem pregledu slovenskega slovstva*, »iz slovenske slovnice posebej natisnjen« (Celovec 1857), pripisuje prevod te mladinske knjižice Valjavcu (154), nedvomno iz svojega znanja; priča pa o posebni njegovi skrbi, da bi navezal nase začenjajoče mlade literate in jih vsaj malo podprl ob njihovem odhodu in bivanju na študijah na Dunaju. Anton Trstenjak³ v knjigi *Slovensko gledališče in Levec* v študiji, »životopisu« M. Valjavca v KK 1895 navajata tudi podatek, da je Valjavec priredil Friedricha Halma »dramsko podobo v 5. dej.« *Sin divjine*. Vendar o rokopisu ni sledu.

Valjavec je bil človek dialoga, dramskega dojemanja življenja. V pesmih⁴ je ponovno uporabljaj dialog in dramsko prikazovanje čustev in zgodbe. Naravnost dramsko podobo imajo na primer pesmi *Jutranja zarja*, *Bratec in sestrice*, *Županja hči*, *Znamenja dežja*, *Podonavska riba*, *Danica* in še druge. Slodnjak v ZZS, II. knjiga (214) naravnost piše, kako je Valjavec pri poskusu obširnejše historične pesnitve *Naglica se rada kazni* prešel v sredini pesnitve iz devetvrstične in iz enajstercev zložene kitice v dramsko obliko, a v sklepnem delu spet povzel prejšnji pripovedni način.

Valjavčeva prevedena in natisnjena dramska teksta Sofoklejev *Ajant* in Goethejeva *Ili-genija na Tavridi* pričata o njegovi dramski, naravnost odrski, gledališki naravi.

V njegovem *Dnevopisu* je besedilo, ki se nam v sodobnem načinu natiskovanja oziroma pisanja izkaže na izrazito odrsko besedilo. Naj ga samo prepisem v sodobnem jeziku in po sodobni praksi.⁵ Gre za zapisek *Tožba zaradi putine smrti*, komično zaostren prizor, v katerem nastopajo sodnik ter kmetici Katra in Špela:

¹ SBL ob prevajanih imenih navaja tudi prevedene primere in kraje objave.

² Simonič navaja v svoji Bibliografiji knjižico, ne da bi navedel avtorja in prevajalca.

³ Anton Trstenjak. Slovensko gledališče, 1892, 101, in Fran Levec, v življenjepisu M. Valjavca, 1895.

⁴ Navajane pesmi so v zbirki *Pesmi*, 1855, in v Levčevi izdaji Valjavčevih Poezij, 1900. Ustreznega gradiva bi bilo mogoče navesti več.

⁵ Objava Valjavčevega Dnevopisa, vključno Tožbo zaradi smrti pute, SJ 1941.

Sodnik: *Kdo ste?*

Katra: *Kdo?*

Sodnik: *Vi.*

Katra: *Jaz – kdo?*

Sodnik: *Kdo ste? Ime hočem vedeti, kaj ste, kje stanujete?*

Katra: *Kdo? Jaz?*

Sodnik: *Da, Vi.*

Katra: *Kdo sem?*

Sodnik: *Da.*

Katra: *Katra Jekovka, vdova, gostujem.*

Sodnik: *Kje?*

Katra: *Kaj?*

Sodnik: *– gostujete?*

Katra: *Na vrhu, pod streho.*

Sodnik: *Pod čigavo streho?*

Katra: *Pod Jurgeljnovo.*

Sodnik: *Kaj želite?*

Katra: *Kaj želim? Ta baba mi je kuro ukradla, želim jo nazaj.*

Špela: *Ni res, gospod.*

Katra: *Je res, vpričo laže.*

Sodnik: *Molčita! Jezik za zobmi zdaj, boste potem govorili, ko pride vrsta na vas. Itd.*

Slovenska govornica je postala v Valjavčevih srednješolskih letih izrazit element družbenega življenja v Ljubljani. Ivan Navratil, urednik mladinskega lista Vedež, je v čitalnici v Ljubljani uveljavil slovenski pogovor. Medtem ko so se prvaki med seboj pogovarjali le po nemško, slavimo Navratila kot pravega očeta slovenske konverzacije (takó SBL pod imenom Navratil). In Trdina je v članku v LZ 1905 zapisal: »Med mladino je našel Navratil kmalu nekoliko posnemovalcev, med katere so spadali tudi nekateri dijaki gornje gimnazije« (721).

To obče uveljavljanje nacionalnega jezika v šoli in v dramatici se zrcali v krogu dijakov profesorja Luke Martinaka. Navedeno besedilo s prizori pred sodnikom je tak dokaz. Martinak je ohranil v svoji mapi pod naslovom »domače naloge« več »dnevopisov« in dramskih zasnutkov svojih dijakov.⁶ Poleg prizora pred sodnikom imamo v Martinakovi mapi iz let 1850–51 Valjavčevo priredbo odlomka iz latinskega dramatika Seneke. Valjavec je neodvisno od Seneke prosto zasnoval po njegovih *Trojankah* tragedijo v verzih *Metličanke*. Priredba ni dobila končne oblike, nastal je le odlomek: zbor metliških žensk in Častava, vdova po poveljniku metliškega mesta Inku, jočejo nad uničenim japonskim metliškim mestom in nad izgubljeno svobodo. Ob zgledih antične tragedije je slovenski gimnazijec oblikoval slovensko odrsko besedo in dramsko podobo.

Poglejmo nekaj stihov!

Prizorišče je mestno pogorišče »blizo Metlike pogorele, s katere se še kadi«:

Častava:

*Pretekli próstosti so zlati dnevi,
In černe sužnosti je dan napočil.*

⁶ Martinakova mapa, NUK, Ms 494.

Priderel Rimljan, zmag nikoli sit,
Željan le zmer in zmer več dežel!
Si osvojiti, tud je v naše kraje.
Polastil se je mest Japoških že,
Iz silo jih dobil je vse v oblast.
Metlika le še, stolno mesto naše,
Dozdej je terdno stala, vama pred
Sovražniki, in zdaj nebrojna tma
Vojakov silovitih Rimskega
Glavarja prihromi togotno sim
Do mesta ter ozidje krog in krog
Obleže, in Metlike! – ni je več.
Borilo se junaško je sicer
Vse ljudstvo, toda bramba vsa zastonj.

Zastonj boritev je bila. Ni moč
Sovražnika bilo premagati. – – –
O srečni Inko! trikrat srečin, de
Ti treba priča biti ni težav,
Bridkost in tug, ki serce mi more!
Zakaj pač meni sreča hotla ni,
De v bitvi s tabo vmèrta bi bilá!
Bi hotla sama vsmèrtiti se, alj
Kar še me na življenje veže, sin
Je sam, še mlad, in hči, spomin predrag
Moža mojgà, junaka Inkota,
Ki dokler on je stal, je stala tud
Metlika, ko pa padel on je v smert,
Je padlo mesto v razvaline tud . . .

Stok Metličank preide v sedmerostopen jamb, vsak drugi stih je riman:

Z glav lasé si dolge rujmo,
Tolčimo na persi se,
Ter Metliko pomilujmo,
Ki razdjana ravno je.
Krasno mesto ti Metlika,
Kje si, kje si? Ni te več!
Slava tvoja, moč velika,
Kje ste, kje? Obe ste preč!
Kjer popred je mesto stalo,
Razvaline so sedaj,
Kjer veselje je kraljvalo,
Bridke je težave kraj. – – –
Inko, Ti si varoval, ti hranil
Ljudstvo vse Japoško si,
Z močno desno si nas branil
Rimcev težke sužnosti . . .
Ino dan, kadar si vmerl,
Inko, svetli vojvoda,
Tudi mesto je poderel,
Padla nakrat sta oba.
Ino z vama se poderla

*Vred Japodov je prostost,
Svoboda se je zaterla,
Narod, narod več ni prost.*

V isti mapi z Valjavčevim *Dnevopisom* oziroma prizorom pred sodnikom in s priredbo Senekovih *Metličank* je dvojce dramskih prizorov Jožeta Kogoja. Prvi prizor je pogovor med očetom in sinom, ki ga pisec imenuje Matija. Prišel je domov iz šole in oče ne verjame, da je prišel prostovoljno, gotovo so ga napodili. Pogovor je napisan naravno, v neprisljlenem slovenskem jeziku. Drugi dramski tekst obsega pet v nemščini napisanih prizorov pod naslovom *Hektor odhaja v dvoboj z Ahilom pred Trojo*. V prvem prizoru, v samogovoru Hektor opiše trojanski položaj, ki ga hoče odločiti v dvoboju z Ahilom. V štirih prizorih smo priča pogovoru med Hektorjem in njegovo družino, starši in ženo – vse pregovarjanje ga ne odvrne od sklepa, da gre v dvoboj z Ahilom.

Kogojev izvorno zasnovani odlomek o Hektorju in njegovih najbližjih je napisan v prozi, pogovor je neprisljlen in naraven, poln dramskih vzmeti, dasi seveda nekoliko privzdignjen, s poudarkom: *Sladka je smrt za domovino*.

Poleg antične in nemške dramatike je bila za mladi rod slovenskih gimnazijcev nedvomen vrh Shakespearova dramatika. To so spoznavali predvsem v nemških prevodih in po predstavah ljubljanskega nemškega gledališča. Med propagatorji Shakespeara sta bila tudi Valjavec in njegov pobratim Trdina.

Trdina⁷ v svojih spominih na gimnazijska leta pravi, kako je bil tedaj Shakespeare bran in na glasu vrhunskega dramatika. Med drugim pripoveduje naslednje: Valjavec je stanoval na Poljanah pri Gestrinu; s Trdino sta se srečavala skoraj vsak dan in skupaj prebirala »*včasih njegove (Valjavčeve) poezije, včasih pa druge bukve, posebno rada Shakespeara*« (Trdinovo ZD I., 209). Sam o sebi Trdina piše: »*Pomnim dobro, da mi ni prišel iz rok v šesti in sedmi šoli božanstveni Shakespeare. Ta ni (bil) le vir, ampak cel ocean velikih in lepih misli na resno in šaljivo plat*« (prav tam, 175). Shakespeara sta skupaj brala v Ljubljani (II., 112). Na Dunaju je Trdina tovariševal z Jerišo, ki je med Angleži najbolj ljubil Shakespeara (II., 89). V spominih ponovno ponavlja, kako je spoštoval in bral angleškega dramatika. Poznal je *Romea in Julijo*, »*Štiri njegove drame so me tako ganile in pretresle, da sem jih bral še večkrat, ko sem bil že profesor*.« Leara, Macbetha, Othella in Romea in Julijo je bral že kot gimnazijec v nemških prevodih (prav tam, II., 99, 312, 510–512). Trdina je imel tudi antologijo, pomožno šolsko knjigo slovstvenih tekstov iz svetovne literature (*Odeum*, v dveh delih, 1806–09, uredil Friedrich Rambach). Ta nemška knjiga je imela tudi izbrane odlomke iz Shakespeara: iz *Julija Cezarja*, *Hamleta*, *Beneškega trgovca*, *Viharja*, *Romea in Julije*, *Macbetha*, *Othella in iz Sna kresne noči*.

Moravec je v razpravi *Shakespeare pri Slovencih* zapisal, da je ime Shakespeare prvič zapisal Bleiweis v nekem članku o krompirju.⁸ V zvezi s Trdinom in Valjavcem pa je zapis Shakespeara v slovenščini pred zapisom, ki ga vsebuje Bleiweisov članek.

V časniku Slovenija je v številki z dne 6. marca 1849 dopis z naslovom *Volitev za Frankobrod v Ljubljani*. Članek ima podpis -t-. To lahko razvozlamo kot Trdina, mogli pa bi brati tudi kot črko v imenu Ma-t-ija, torej Valjavec. Trdina in Valjavec sta bila sodelavca Slovenije. Navedeni dopis se začne s pravljico o zlati ptici, »*od mnih, kateri je poslušaje pesmico rajske ptice celih sto let zamaknjen preživel; misleč, da je le nekoliko trenutij preteklo, zdramši se ide v mesto, pa vse premenjeno najde, nove hiše, nove ulice, nove ljudi, neznan jezik*«. Dopisnik nadaljuje, da pa v Ljubljani ni nobenih sprememb, le tisti, ki so prej go-

⁷ Omemba Shakespeara na številnih mestih pri Trdini. O tem upoštevaj Imensko kazalo v II. in III. knjigi ZD.

⁸ V Slovenskem berilu za II. razred gimnazije, 1852, je priobčen Bleiweisov članek o krompirju.

vorili proti udeležbi na volitvah, so se spreobrnili in so za volitve. »*Tem gospodom svetvamo, naj si vzamejo Hamleta slavnega Shakespeara v roke, tam najdejo v prvem nastopu tretjiga djanja lep pogovor Hamleta s Polonijam, kteriga njim v prid po nemškem prestavljenju Šlegelna tu postavimo:*

Hamlet: Seht ihr die Wolke dort in der Gestalt einer Kameleons?

Polonius: Beim Himmel, sie sieht auch wirklich aus wie eine Kameleon.

Hamlet: Mich dünckt, sie sieht aus wie ein Wiesel.

Polonius: Sie hat einen Rücken, wie ein Wiesel.

Hamlet: Oder wie ein Wallfisch.

Polonius: Ganz wie ein Wallfisch.»⁹

Vredno je pripomniti, da je Valjavec priobčil v Slovenski bčeli 1852 pesem *Od nebeške glorioje*. Če je pisec navedenega dopisa v Sloveniji Trdina, je najbrž že vedel za Valjavčev zapis in preustvaritev ljudske pesmi *O nebeški glorioji*, ki jo je mogel priobčiti šele čez nekaj let.

O tesni zvezi Trdine in Shakespeara priča Trdinova »povest ali baja« *O petru in Pavlu*, objavljena v LZ 1884, zdaj v VI. knjigi ZD. O njej pravi Trdina sam, da je to »*reminiscencija iz Shakespeara*« (ZD, II. knjiga, 157). Zunanja zgodba je zgrajena na Shakespeareov motivu o šaljivi prevari pijanega kotličkarja Krištofa Suka v uvodu k *Ukročeni trmoglavki* (ZD, VI. knjiga, 416–417). Pri Shakespeareu ima komedija pet dejanj, Trdina pa je motiv iz uvoda zapletal in razpletal po svoje.

Mladi študentovski rod ni hotel biti zadovoljen s tako pisano šaro, kakršne so bile odrske uprizoritve na slovenskem čitalniškem odru, želel si je višje literature, v dramatiki samega Shakespeara. Po Trdini smo posneli, s kakšnim navdušenjem so njegova dela brali v nemških prevodih. Mladi Valjavec, ki je prevedel Sofoklejevega *Ajanta*, latinskega trageda Seneka in brusil svoj prevod Goethejeve *Ifigenije na Tavridi*, se je lotil tudi Shakespeara.

V dijaškem rokopisnem listu Daničiči,¹⁰ ki je izšel v letih 1850 in 1851 v 20 številkah – 19 jih je ohranjenih – sta priobčena dva odlomka iz Shakespeara. En odlomek, kjer prevajalec ni podpisani, je prepesniten 2. dejanja *Romea in Julije*, vendar le del, ne v celoti. Dijak-prevajalec je prevajal zelo verjetno po izvorniku. Le včasih se mu utrne gladek verz, sicer je okoren in prisiljen, to zlasti v prizadevanju, da bi »soustvarjal« slovenski skupni jezik po volji in zamisli Matije Majarja-Ziljskega. O tem priča pisava, ki je cirilica, in premnogo umetnih, največkrat hrvatsko-srbskih besed (na primer u postelju, veznik i, nikoli in, zašto, jeka, jesim za jesam, nič slaboga, nič dobrega, pitati za vprašati ipd.). V isti mapi, v kateri je ohranjena Daničiča z objavljenim odlomkom iz *Romea in Julije*, se je ohranil tudi drugi odlomek iz Shakespeara, verjetno pripravljen ali namenjen za objavo v istem listu. Lahko sklepamo, da je ta prevod nastal približno v istem času, to je 1850 ali 1851. Kakor nepodpisan prevod iz *Romea in Julije* je tudi ta prevod ali priredba iz *Komedije zmešnjav* žal samo odlomek. Valjavcu je bilo tedaj dvajset let. V primerjavi z anonimnim prevodom *Romea in Julije* je ta drugi izpod peresa Matije Valjavca naravnost odličen: sproščen, odrsko govorljiv, brez ene same besedne ali stavčne nejasnosti, domače živ, dišeč po gorenjščini svojega prevajalca (prim. dvojčka sta si podobna kakor dva krajcarja, barki je nagajal nasprotni veter, bilo je slovesno sklenjeno, bela Ljubljana ipd.). Svoj ustvarjalni delež je Valjavec dodal omenjenemu odlomku iz Shakespeara še s tem, da je dejanje prestavil v naš prostor, lokaliziral v Trst, Benetke in Ljubljano, po dotlej dosti uve-

⁹ Pogovor med Hamletom in Polonijem v III. dejanju, 2. prizor.

¹⁰ Dušan Moravec: Slovenski Shakespeare 1850, v Dokumenti SGM, 1968.

ljavljeni modi, da prevajalec »ponaši« tuje okolje. Da bi bil Valjavec svoje prevajanje *Komedije zmešnjav* nadaljeval, nimamo informacij, za kar nam je žal zaradi dobre izbire in zaradi njene sproščene, govornjive slovenščine, kakor jo je uveljavil v odlomku.

Nasploh se v naši zavesti in v našem slovstvenozgodovinskem pisanju vzdržuje trditev, da je Valjavec za svojega klasičnega *Pastirja* vzel podlago v svojem zapisu *Pripovedke od pastirja*, ki je priobčena v Slovenski bčeli 1851. Tako beremo tudi v SBL. Besedilo te *Pravljice od pastirja* (ali o pastirju) je zdaj najbolj dostopno v Valjavčevi knjigi v seriji *Izbrana mladinska beseda*. Valjavec pa je za osnovo svojemu *Pastirju* vzel pravljico, ki jo je pod naslovom *Čudotvorni lokot* priobčil v svoji knjigi *Narodne pripovedke u i okolo Varaždina skupio Matija Kračmanov Valjavec*, 1858. Beseda lokot pomeni ključavnico obešenko in je (po osebni izjavi Milka Matičetova) še danes v živi uporabi na Goriškem. *Čudotvorni lokot* ali v današnji knjižni slovenščini Čudežna ključavnica obešenka je v osnovi kajkavska pripovedka, kakor so kajkavske pripovedke, iz katerih je pesnik ustvaril živalske pripovedke *Volk Rimljan*, *Osel, kralj zverin* in *Vojska z volkom in psom*. Ko je v gimnazijskih varaždinskih poročilih objavil svoj slovenski prevod *Ifigenije na Tavridi*, je Valjavec zapisal, da prevod objavlja v slovenščini, češ, »*jezik oko Varaždina je, kako to priznavaju svi slovničari, slovenski i dosta malo različan od pismenoga slovenskoga jezika*« (navajam po Levčevi izdaji Valjavčevih Poezij, 1900, XVI). Iz SBL pri Valjavcu pa posnemam: »Štrekelj je v SNP sprejel 75 Valjavčevih zapisov kajkavskih pesmi, z utemeljitvijo, da je kajkavski govor ostal v svoji strukturi še zmeraj slovenski.« Izvirno besedilo *Čudodelne ključavnice obešenke* stoji v knjigah slovenskih ljudskih pravljic: Ciril Drekonja jo je uvrstil med *Tolminske narodne pravljice*, 1932, pod naslovom *Železni prstan*, isto besedilo je uvrstil Alojz Bolhar v svojo ponovno izdajano antologijo *Slovenskih narodnih pravljic*, 1964 (prva izdaja) in za njima je pod istim naslovom *Železni prstan* uvrstil omenjeno pravljico Franček Bohanec v svojo knjigo *Ljudske pripovedi* v zbirki *Naša beseda*, 1972. Malo je v slovenskem slovstvu del, ki bi žela tako slavo, kakor jo žanje naša ljudska poezija in Valjavčev poetični *Pastir*.